

Mat, makt och motstånd:

Om konflikter inom tvångsvård¹

Tove Pettersson, professor, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet

Abstract

This article discusses how food constitutes a source of conflict at locked compulsory care institutions for youth and adults. The conflicts that arise are often about where, when and what one is allowed to eat, and can have serious consequences such as isolation of the inmate. Both the inmates and the staff describe these conflicts as being about »small things«. But while the staff maintains this level of interpretation, stories from the inmates reveal that in the context of the total institution, these »small things« can be very significant. The rules regarding food are both a reminder of the loss of the outside world and evidence of the loss of control and power that comes with confinement. The results show that younger inmates are more thoroughly controlled than their older counterparts in several respects.

Keywords:

asylums, conflicts, food, compulsory care
totala institutioner, konflikter, mat, tvångsvård

Låsta institutioner genererar ofta konflikter mellan såväl intagna som mellan personal och intagna. En sådan konfliktyta vid totala institutioner kan vara situationer kring mat. Studier som berör frågor om mat och fängelset har bland annat diskuterat matens betydelse i identitetsgörande (Ugelvik 2011; Smoyer 2014) som motstånd genom dolda praktiker (Ugelvik 2011), de intagnas upplevelser av fängelsematen (Godderis 2006; Vanhouche 2015; Minke & Smoyer 2017) liksom mat och hälsa (Smith 2002). Gemensamt för alla är att de identifierar mat, och de procedurer, känslor, regler och strukturer som omgärdar den, som en del av en maktdynamik. Mat ses ofta som en arena för att göra motstånd, både öppet och i det dolda bortanför personalens vakande blick. Likt tidigare forskning betraktas konflikter kring mat i denna artikel som en del i de maktrelationer som återfinns inom denna typ av institutioner (Goffman 1961; Foucault 1991). Syftet med artikeln är att visa på vilket sätt mat utgör en konfliktyta på låsta tvångsvårdsinstitutioner för vuxna och unga och hur detta kan tolkas utifrån den totala institutionens villkor. Hur kan man förstå att

---

1. Title in English: Food, power and resistance: conflicts in compulsory care

konflikter om hur många sockerbitar man får ta eller om man får dricka juice på rummet kan resultera i så allvarliga konflikter att den intagna blir isolerad? Analysen visar även på skillnader mellan de vuxna och de unga intagna i den kontroll som utövas och i artikeln diskuteras vad detta kan bero på.

Tidigare forskning och teoretisk ram

Tidigare forskning visar att mat i fängelsemiljöer kan leda till stora konflikter som upplöpp och hungerstrejker men också motstånd med lägre grad av synlighet eller som helt går personalen förbi (Ugelvik 2011; se t. ex. Earle & Phillips 2012). Konflikter kring mat kan ses som en del av de interaktioner och relationer som förekommer i vardagen vid totala institutioner, och påverkas även av graden av (eller avsaknaden av) tillit mellan både intagna och intagna och personal (Vanhouche 2019). Begräsningar i vilken mat man får äta, när den serveras och hur mycket man får äta är en del av den brist på självbestämmande som den intagne fråntas, i större eller mindre utsträckning, i och med intagningen vid institutionen (Goffman 1961; Ugelvik 2011). Mat kan utgöra en påminnelse om livet utanför och på så sätt fylla funktionen av en tillfällig flykt (Ugelvik 2011) men den kan också innebära att tillvaron känns ännu mer avlägsen från livet utanför den totala institutionen (Valentine & Longstaff 1998; Smith 2002; Minke & Smoyer 2017). Sparks m.fl. (1996, sidan 163) menar att »*prison food is thus a sign of dependency, and as such acts as focus for a range of diffuse stresses and grievances*«. Godderis (2006, sidan 158) i sin tur konstaterar att vardagliga val kring när och var fångarna kunde äta, liksom vad de fick ha på sig vid måltiderna, utgjorde »*constant, recurrent reminders of the lack of control the participants had over their lives*«.

En del i den totala institutionens dynamik är att den intagne får lov att be ödmjukt om det man tidigare tagit för självklart (Goffman 1961) och mat kan vara en av dessa självklarheter. Mat kan också utgöra en del av den disciplinering som en fängelsevistelse eller institutionsvistelse innebär (Foucault 1991). Smith (2002) menar att begräsning av en persons matintag och att man kontrollerar deras matvanor »*is an effective disciplinary mode, dislocating a sense of self-control*« (sidan 202). Det finns alltså flera orsaker till att mat utgör en konfliktyta i totala institutioner, så som fängelser och låsta tvångsvårdsinstitutioner, och det kan i stor utsträckning kopplas till just den totala institutionens villkor och maktrelationer. Även om personalen är överordnad och har stor makt över de intagna kan det inte likställas med att de intagna är helt maktlösa eller inte gör motstånd mot denna makt. Makt och motstånd kan yttra sig både som öppna protester och konflikter och genom handlingar av mer vardaglig karaktär som faller under personalens radar och inte leder till öppna konflikter (Bosworth & Carrabine 2001; Ugelvik 2011).

De kvinnor i fängelse som Smith (2002) studerat identifierade själva att deras invändningar mot maten inte i första hand handlade om själva maten

utan förlade sitt missnöje till den avsaknad av både makt och kontroll som fängelseupplevelsen innebar. Kvinnorna kunde reagera på detta genom att exempelvis skrika, föra oväsen, kasta mat på personalen eller helt enkelt lämna matsalen. Smith menar att detta var ett sätt för dem att vägra vika sig under auktoriteten och att göra motstånd mot att det dikterades för dem vad och hur de ska äta. Mat utgör på så sätt en möjlighet att göra motstånd i en mycket begränsad tillvaro.

Ugelvik (2011) diskuterar hur mat på flera sätt kunde användas för att göra motstånd i det norska fängelse han studerat. Till skillnad från de öppna protester som beskrivs av Smith fokuserar han på dolda praktiker som sker bortanför personalens blick. Ugelvik talar om den »smarta« fången till skillnad från den »dåliga« och den »bra«. Han (2011, sidan 54) beskriver att »(w)here the bad prisoner gets thrown in 'the hole', and the good prisoner is seen as a suck-up, the smart prisoner beats the prison at its own game, smiling«. De dolda praktiker kring mat som Ugelvik beskriver exempelvis att använda kaffekokare för uppvärmning och tillagning av mat eller olika sätt att göra »riktigt« kaffe, har fördelen att de inte tvingar personalen att ta till omedelbara och offentliga åtgärder för att stävja dem. På så sätt kan de undvika konflikter samtidigt som de gör motstånd mot institutionen och den begränsade tillvaro de lever under. Den smarta fången »reconstructs himself as someone able to make the best out of a difficult situation« (2011, sidan 56) genom de dolda formerna av mat och matlagning.

Godderis (2006, sidan 259) diskuterar i sin intervjustudie med fängelse dömda män i Kanada fyra olika kategorier av motstånd mot tillvaron i fängelset: 1) individuella anpassningar och justeringar, 2) individuella uppvisningar av motstånd, 3) legitima gruppaktiviteter, och 4) illegitima gruppaktiviteter. Det kan alltså förekomma motstånd både synligt och osynligt liksom individuellt och i grupp. Hon visar hur mat, liksom matrelaterade ritualer, kan vara en del av alla dessa olika motståndsstrategier. Exempelvis utgjorde matsalen en plats för konfrontationer mellan både andra fångar och personal. Ett annat sätt var de berättelse om hur fångar som arbetade i köket på olika sätt mixtrade med personalens mat, så som urinerade i den eller till och med berättelser om att den skulle kunna förgiftas. Hon menar att de situationer fångarna berättade om gav dem möjlighet att »challenge the dominance of prison authorities as well as the overwhelming process of institutionalisation« (sidan 265).

Slutligen kan mat också utgöra ett *avbrott* i pågående konflikter. Wästerfors (2009a, sidorna 63, 68, 2009b) beskriver hur »going concerns« (sidan 63), det vill säga »inarbetade och ständigt pågående angelägenheter« (sidan 63) kan avbryta pågående eller potentiella konflikter, där måltider är en sådan angelägenhet. Situationer kring mat kan alltså även lugna ned konflikter och pågående protester och motstånd.

Mycket av forskningen kring fängelser och mat har fokuserat på hur det kan utgöra mer dolda former av motstånd. Denna artikel tar sin utgångspunkt i en större intervjustudie, med både intagna och personal, om *konflikter* och det är

således de mer öppna formerna av makt och motstånd som kommer till uttryck och analyseras i denna text. Artikeln visa hur konflikter om makt synliggöra hur makt och motstånd görs vid totala institutioner, liksom på både skillnader och likheter mellan tvångsvård och tidigare studerade fängelsemiljöer. Ytterligare ett bidrag utgörs av att analysen kan synliggöra likheter och skillnader mellan vuxna och barn i dessa miljöer.

Metod och material

Studien bygger på intervjuer (inspelade och transkriberade) med intagna och personal vid sex olika tvångsvårdsinstitutioner, och 21 olika avdelningar, för unga och vuxna i Sverige, så kallade särskilda ungdomshem² och LVM-hem³ för vuxna missbrukare. De unga placeras vid dessa institutioner på grund av allvarlig kriminalitet, missbruk och/eller annat socialt nedbrytande beteende. De vuxna missbrukarna placeras där för att motivera till fortsatt behandling i öppna former och placering ska endast ske vid mycket allvarligt och akut missbruk. Institutionerna har särskilda befogenheter så som att kunna avskilja/isolera de intagna, ta blod och urinprov vid misstanke om exempelvis droganvändning eller kontrollera den intagnes post. Både de särskilda ungdomshemmen och LVM-hemmen är statligt drivna och de enda institutionerna för ungdomar i Sverige som har såväl särskilda befogenheter som rätt att låsa in de placerade. Även LVM-hemmen har rätt att låsa in de intagna och är oftast låsta. Tiden är begränsad till sex månader inom LVM, och med ett tydligt uppdrag att tiden i låsta former, om inte särskilda omständigheter kräver det, ska upphöra senast efter två månader. För LVU gäller inte samma tidsbegränsning, men beslutet om placering ska prövas på nytt var sjätte månad. Medan LVM främst ska motivera till behandling så är uppdraget inom LVU tydligare kopplat till att ge behandling till de intagna, även om rena akutplaceringar utan behandlingsinslag är vanligt. Ingen av de intagna i denna studie verkställer ett straff utan samtliga, både unga och vuxna, är omhändertagna inom ramen för socialtjänstens verksamhet.⁴

I materialet ingår både låsta och öppna avdelningar, men framför allt låsta, liksom avdelningar för flickor, pojkar, vuxna kvinnor och män. Antalet intervjuer med de intagna är 30 med pojkar (PI), 17 med flickor (FI), elva med män (MI) och nio med kvinnor (KI). Till det kommer 28 intervjuer med personal, varav 18 inom ungdomsvården (FP/PP) och tio inom vården av vuxna missbrukare (MP/KP).⁵ Urvalet gjordes utifrån faktorer som kön, att institutionerna tillhörde institutioner där konflikter ansågs förekomma relativt ofta samt att olika typer

2. Lag (1990:50) med särskilda bestämmelser om vård unga. (LVU)

3. Lag (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall. (LVM)

4. En liten grupp av de unga som placeras vid särskilda ungdomshem har dömts till sluten ungdomsvård men dessa ingår inte i denna studien.

5. F och P i FP och PP samt M och K i MP och KP står för kön på de intagna vid den avdelning den intervjuade arbetar vid.

av avdelningar skulle vara representerade. Samtliga intervjuer är individuella och skedde vid institutionerna och personal var inte närvarande vid intervjuer med de intagna. Den yngsta intervjuade bland de intagna är 12 år och den äldsta över femtio år.

Intervjuerna ingår i ett projekt med syfte att studera konflikter inom tvångsvården och i relation till det användandet av en metod för att minska konflikter. Intervjuerna genomfördes som relativt öppna intervjuer kring tre områden, 1) generella frågor om konflikter, 2) betydelse av kön, etnicitet och ålder för konflikter, samt 3) frågor kring metoden som införts för att minska konflikter. Konflikter har alltså varit en röd tråd genom intervjuerna. Materialet har analyserats utifrån flera olika teman och under denna analys har mat och matsituationer utkristalliserats som ett återkommande moment i berättelserna om konflikter. Detta föranledde en analys av alla berättelser om konflikter där mat aktualiseras, vilket utgör det specifika materialet till denna artikel. Materialet är analyserat som *berättelser om konflikter* och med huvudfokus på *vad* som sägs, även om *hur* det sägs ibland också lagts vikt vid (Holstein & Gubrium 1995).

Även om materialet består av intervjuer och inte direkta observationer av konflikter betyder det inte att materialet skulle vara oväsentligt för att förstå såväl konflikter som deras del i tillvaron vid institutionerna. Sandberg (2010, sidan 452) menar exempelvis att »(n)arratives are important not because they are true records of what happened, but because they influence behavior in the future«. Czarniawska (1998, sidan 20) går längre när hon argumenterar för att »(o)rganizational narratives are both inscriptions of past performances and scripts and staging instructions for future performances«. Vad som berättas i intervjuerna har alltså betydelse både för hur det som hänt ska förstås och för hur folk agerar i framtiden. Intervjuer bidrar därmed med viktig kunskap om konflikter vid institutioner men måste tolkas och analyseras som just *berättelser om* dessa konflikter. En styrka med studien är att både intagna och personalen är representerade.

Reglering kring mat vid institutionerna

Det finns få centrala regler kring mat, vad den ska innehålla, hur den ska serveras osv. De enda centrala direktiv som förekommer återfinns i »*Riktlinjer för god omvårdnad inom SiS ungdomsvård och missbruksvård*« (Dnr 39-476-2008). Där anges att »maten och måltiden har en central funktion för ungdomars och klienters hälsa och välbefinnande« (sidan 3) och faktorer som anses viktiga är

- Att maten är varierad och näringsrik.
- Att tillgången till mat styrs utifrån ungdomars/klienters särskilda behov, t.ex. på grund av medicinska eller religiösa skäl eller behov av specialkost.
- Att maten bereds av bra råvaror.

- Att skillnaden mellan vardagsmat, helgmat och festmåltider är tydlig.
- Att ungdomar/klienter lär sig ett sunt förhållningssätt till mat.
- Att ungdomar/klienter vistas i en trivsam, ombonad miljö där måltiderna äts och där det råder lugn och ro.

Däremot förekommer det mängder av detaljregler kring mat vid institutionerna och framför allt vid de specifika avdelningarna. Dessa kan skilja sig åt mellan vuxenvården och ungdomsvården, olika institutioner och mellan avdelningar vid samma institution. Mat och dryck är alltså å ena sidan löst reglerat centralt och å andra sidan detaljreglerat lokalt. Till skillnad från de matsalar eller servering i cellen som flera av de fängelser som ingår i tidigare studier beskriver så serveras maten på avdelningen och vid det matbord som finns på samtliga avdelningar. Avdelningarna har också ett eget kök där mat kan lagas, men lunch och middag levereras i de flesta fall från ett centralt kök vid institutionen. På de flesta avdelningar ges möjlighet att köpa exempelvis godis en gång i veckan men man köper inte egen mat och tillagar.

Analys

En stor del av berättelserna om konflikter kring mat kan beskrivas som konflikter om *vad*, *var* och *när* man får äta. Dessa berättelser återkommer hos både intagna och personal, men de skiljer sig delvis åt i hur de berättas. Det är också vanligare på ungdomssidan än på vuxensidan, vilket kan ha med både ålder och att det tycks förekomma färre regler rent allmänt på vuxensidan, och troligen då även kring mat. Mat beskrivs emellanåt också som att det används som bestraffning av personalen.

Tidigare forskning har berört etniska minoriteters både missnöje och begränsade möjligheter att få den mat de är vana vid eftersom maten anpassas efter majoritetssamhället (Valentine & Longstaff 1998; Godderis 2006; Earle & Phillips 2012; Minke & Smoyer 2017). Ugelvik (2011) menar att etniska minoriteters starka antipati för fängelsematen också kan förstås som en antipati mot Norge som samhälle. Frågan om etniska minoriteter dyker även upp i mitt material, men på ett lite annorlunda sätt, där det istället är personalen som berättar om matrelaterade konflikter mellan svenska ungdomar och »de andra«, främst i form av ensamkommande flyktingpojkar. Slutligen berättar en del av kvinnorna inom missbruksvården om konfliktfyllda situationer kring mat som hör samman med att de har, eller har haft, ätstörningar.

Analysen koncentreras till de första temana, konflikter kring *vad*, *var* och *när* man får äta samt hur mat används som bestraffning.

Vad, var och när man får äta

Eftersom detta är intervjuer om konflikter synliggörs inte den typ av dold praktik från »smarta« fångar som exempelvis Ugelvik (2011) diskuterar. Däremot finns det enstaka exempel på att *intervjusituationen* används på det sättet. När jag intervjuar Bahar (FI) sitter vi i ett av personalens fikarum. Innan vi börjar går Bahar fram till spisen och plockar på sig en mängd sockerbitar som hon snabbt lägger ned i fickan. Detta får sedan sin förklaring i intervjun. Hon berättar om en konflikt och hur den började.

Bahar: Man får ha bara två sockerbitar. Därför jag va här (*skrattar*)

Tove: Ja jag förstår att det va därför du plocka på [dig] dom här nu.

Bahar: Ja så tog jag typ sex stycken och la dom på koppen. Så blev han arg och försökte ta koppen från mig, han ville hålla ut dom. Så tog jag hans hand och gjorde så här typ. Så tröck han på larmet så, sen gick han ut, han ba »det va inte jag som tröck på larmet det va hon«. Jag ba ah va fan ska jag trycka på larmet dom kommer bara putta ner mig.

Senare i intervju plockar hon också fram en frukt ur sina fickor, som varit helt osynlig för mig, som hon börjar äta på. Hon bjuder också mig på ytterligare en frukt hon haft i fickan. På så sätt är hon den »smarta« intagna som kan tillskansa sig sockerbitar (och kanske frukt) utan personalens vetskap (jämför Ugelvik 2011).

Matteo (PI) berättar om hur en konflikt om man får ha mjukt eller hårt bröd vid ett visst tillfälle (där personalen enligt Matteo ändrat på reglerna och bara ger dem hårt bröd) slutar i att han hamnar i isoleringen. Både Bahars och Matteos berättelser utgör en del av ett tydligt tema i både intervjuerna med de intagna och med personalen. Konflikter med allvarliga konsekvenser som nedläggning, larm och isolering kan starta i till synes enkla frågor om vad, var och när man får äta saker. Det kan handla, som ovan, om antalet sockerbitar i kaffet eller vilken typ av bröd man får äta vid en viss tidpunkt. Ett återkommande exempel är när och var man får dricka ett glas juice. Det handlar i dessa fall både om detaljreglering som ger upphov till konflikter men ibland även ändrade sådana regler. De intagna menar ofta att personalen inte motiverar varför man inte får äta en viss sak, eller inte får äta den vid just denna tid på dagen. Theo (PI) berättar exempelvis om ett tillfälle när en annan intagen blev »*halvt dragen halvt förd in på sitt rum*« för att han ville ha ett glas juice med sig in på rummet. Personalen sa nej och killen förstod inte riktigt varför »*men personalen brukar aldrig säga varför man inte får göra saker utan bara att man inte får det*«. Theo tycker att det var en »*ganska fjantig händelse*« och förlägger förklaringen till att det blev så stor sak av det till personalen och deras oförmåga att kontrollera sina egna känslor. Han menar att personalen »*brukar ju bli nästan lika upprörda som ungdomen*« när det händer saker. Han berättar att han och de andra intagna på avdelningen var ganska arga efteråt

på personalen eftersom de inte hade behövt »trigga« killen och då hade det inte behövt »bli en sån stor grej«.

Edvin (PI) tillhör en av de intervjuade som ger uttryck för stor irritation mot alla detaljregler vid avdelningen, bland annat i relation till vad man får äta och när, och inte minst till personalens oförmåga att motivera varför. Han berättar att de inte får ha kakao i mjölk och flingor:

Edvin (PI): Det har jag ätit sen jag va liten. Och när jag kom hit, varför, jag fattar inte alltså varför? Varför får vi inte ha kakao i mjölk och flingor liksom? Det finns ingen mening. Säger dom bara »nej för man har inte det«. »Men jag har det kanske«. »Ja men man har inte det«. Eller vi får inte göra toast på dagen. Vi får göra toast på kvällen men vi får inte göra toast vid klockan tre fikar. Varför? Varför får man inte göra det? »Ja för att man har inte toast på dagen«. Nehej, men jag har det kanske. Så det finns sådana regler som inte går att motivera. Även om de tycker att de motiverar dom, kommer med ett argument så är det inget som håller. Det håller inte liksom. Nej men »man har inte O'boy eller kakao i mjölk och flingor«. Säger vem?

T: Ja. Nej okej. Och det är många såna saker som är bara (*alldeles*) bestämt ...

I: Alldeles för många såna.

Likt Theo menar Edvin att personalen inte motiverar de regler som gäller, vilket synliggör den ojämlika maktpositionen mellan personal och intagna. Personalen bestämmer reglerna och behöver inte heller motivera dem inför de intagna, även om många av de intagna berättar om konflikter kring, i deras ögon, onödiga detaljregler (inte bara kring mat). Det är också tydligt hur frustrerad Edvin är över att behöva följa detaljerade regler, som han inte ens förstår vitsen med. Frustrationen kan förstås utifrån den totala institutionens begränsningar av saker Edvin tidigare tog för självklara (Goffman 1961) men också utifrån att det blir en påminnelse om vad man förlorar i relation till världen utanför (Valentine & Longstaff 1998; Smith 2002; Minke & Smoyer 2017). Utanför institutionen kan Edvin, utan att ens fundera på saken, ta så väl kakao i mjölk och flingor liksom äta toast när det passar honom.

Ett annat sätt som mat utgör en påminnelse om vad man förlorar är berättelser om tillfällen när maten ska vara något litet extra mot vardagen. Fiona (FI) berättar om hur det uppstod en stor konflikt mellan henne och dels en medintagen, dels en i personalen. Upprinnelsen var att de intagna på helgen får bestämma att de ska ha något »lite extra fint« att äta. De andra hade valt pannkakor vilket hon inte tyckte om, så hon ville få något annat. Hon uppfattade sig då retad av både en i personalen och en annan intagen som inte tog henne på allvar, och att personalen »förnedrade« henne inför de andra. Fiona beskriver hur hon sa att »jag kommer att slå in ansiktet på er« och hur det tog två dagar tills konflikten löste sig. Det skedde genom att personalen, som hon beskriver att hon »egentligen va väldigt nära«, kom och pratade med henne och det tog ungefär 50 minuter att reda ut det hela mellan dem. De två dagarna och det långa samtalet det krävde understryker hur stort detta trots allt blir för Fiona, även om hon samtidigt beskriver det som att det var

en »jätteliten sak«. Berättelsen illustrerar den utsatt position de intagna är i. Att uppleva sig bli förödmjukad är ingen trevlig upplevelse oavsett i vilken kontext det sker, men att bli det i en miljö där ens möjligheter att både dra sig undan eller göra något åt det eskalerar sannolikt upplevelsen för Fiona. Saken blir inte bättre av att det är en i personalen som står Fiona nära som hon uppfattar hånar henne. Tidigare forskning visar att, trots att de intagna ofta har en kritisk hållning till personalen, har de ett stort behov av att bli både sedda och respekterade av densamma. Enskilda i personalen som ger intryck av att tycka om den intagne »på riktigt« eller visar att de har tillit till den intagne kan få stor betydelse (Hill 2005; Pettersson 2017).

En annan berättelse relaterat till det lilla extra är Adams (MI). Han berättar hur små grejer kan trigga igång konflikter och ger som exempel att de ville ha smågodis som just det lilla extra de får på helgen när de tittar på film. De får som svar av personalen att »det var inte bra att äta lösgodis«. Adam fortsätter att beskriva känslan detta resulterar i för honom

Adam (MI): Ja menar då har man ju liksom, först blir vi inlåsta, så man blir lite. Du blir ju borttagen din frihet och så här va. Sen är det nån som ska bestämma om jag ska äta godis för det är socker i det va. Men kakor kunde dom kasta ut ju. Så jag fick inte ihop det. Vi provade flera gånger för vi hade det på helgen att vi tittade på film och åt något gott och så, men nej, lösgodis fick vi betala själv då. Det var inget dom ville.

Denna berättelse kan tyckas som perifer, eftersom de uppenbart får äta smågodis bara de köper det själva. Men berättelsen ska sättas i relation till det Adam beskriver inledningsvis, om hur berövade på sin frihet de blir och hur att inte få välja just smågodis som det »lilla extra« då blir symboliskt viktigt. Berättelsen synliggör också personalens makt, de intagna får äta produkter med socker (kakor) men bara de som personalen bestämmer är ok.

Clara (KI) är en av få intagna som berättar om bråk mellan *intagna* på grund av mat. Hon berättar hur två av de intagna »hamstrade« mat och att allt försvann i köket. De tog exempelvis med sig stora bitar av kakor som fanns till rummet och åt på natten. Dessa lade sig tidigt och Clara och en annan intagen bestämde sig då för att baka på kvällen så att de andra inte skulle få ta del av detta. Detta ledde till en diskussion mellan de intagna om reglerna och att de andra kvinnorna menade att Clara och den andra kvinnan »hade kommit hit och bestämt egna regler« och att de inte skulle tro att de »kan valsa in här och bara göra som vi [de] själva vill«. Clara gick då, som hon beskriver det »igång« och påtalade att »ni går ju och gömmer mat inne på rummet så om ni blir sugna mitt i natten eller på kvällen på nånting så behöver ni ju bara resa er en meter från sängen och ta det. Medan vi vi sparar inte, vi håller inte på och lägger på rummet så vi när vi blev sugna, vi hade ju inget«. I ett försök som görs för att lösa konflikten blir Clara sedan också irriterad på personalen som borde ha varit »mer bestämda«. Konflikten pågår länge (en och en halv vecka) och löser sig tillslut med att de andra byter avdelning (av andra skäl). Clara beskriver hur »den

ena tjejen var riktigt på hugget från vår sida. Hon va på väg att smälla, att det skulle bli slagsmål» och att det »var ju därför det blev sån gänggruppering«. Berättelsen visar åter igen hur, för utomstående, enkla frågor om mat kan resultera i stora konflikter som pågår under lång tid.

Ett gemensamt drag i berättelserna från de intagna är att man *egentligen* tycker att detta handlar om småsaker, men inom ramen för den totala institutionen och dess dynamik blir det lilla stort. Personalens möjligheter att på olika sätt ingripa mot de intagna gör också att de konflikter som uppstår kan växa till så allvarliga incidenter som isolering av den intagna. Det är förstås inte själva frågan om sockerbitar eller inte som motiverar isoleringen, utan båda parternas reaktioner på reglerna och brott mot dem.

Hur beskriver då personalen konflikter kring mat? Milian (FP) berättar om hur en konflikt startar i att en av de intagna flickorna ville äta sin kvällsmat vid TV:n, men »vi äter kvällsmat och all mat vid matsalsbordet«.

Milian (FP): Hon vägrade lyssna och då sa han [en annan personal], »du får ta och lyssna nu så blir det en bra kväll innan vi lägger oss«. Och då valde hon att kasta en sked på personalen. Vilket han blev arg och bad henne gå till rummet för att, ja, »nu får du skärpa dig nu får du gå till rummet«, typ så. Hon vägrade och kallade honom för könsord och mycket sänt, mycket fula ord och då fick vi hjälpa henne till rummet. Först sa jag, då jag gick jag in och bad min kollega, jag klappade han på axeln och bad han ta det lugnt, att han. Och så sa jag »nu får du gå till ditt rum innan det. Ja innan det går för långt för det här börjar, det är inte roligt det här. Nu har vi haft en bra dag hela dan och det är bra om du går till ditt rum«. Men hon vägrade så då fick jag och en annan, en kvinnlig personal, hjälpa henne till rummet.

Att »hjälpa någon till rummet« är en vanlig omskrivning vid de särskilda ungdomshemmen för att personalen genom visst tvång ser till att den unge lyder uppmaningen att gå in på sitt rum (jämför Wästerfors, 2019). I Milians berättelse lyfts ett ansvarsgörande av den intagne fram, alltså det motsatta mot de intagnas uppfattning att det framför allt är personalen som är ansvariga för de konflikter kring mat som uppstår. Den intagna förstör kvällen för övriga och väljer att kasta en sked. I en mening är det givetvis så att hon väljer att kasta skeden, men ordvalet är ändå intressant mot bakgrund av det mer neutrala alternativet, att bara berätta att hon kastar skeden. En skillnad finns dock i berättelsen som gör att den delvis är annorlunda än hur personalen *generellt* uttrycker sig, det vill säga att förlägga ansvaret för konflikter hos de intagna. Milian ber faktiskt sin kollega att ta det lugnt, vilket antyder att han tycker att han överreagerar. Utgången blir dock som vanligt, den intagna förpassas till rummet oavsett om den vill det eller inte och någon mat äts inte vid TV:n.

Även bland personalen förekommer berättelser om konflikter som handlar om vad man får äta, exempelvis nämner Ebba (FP) att det kan var bråk om hur många sockerbitar man får ha i kaffet »dom [vill] ha mer än vad vi tycker är rimligt och då blir dom arga«. Just sockerintag är något som återkommer i personalens berättelser, och de få gånger det framgår varför är det kopplat till hälsoaspekter. Hakan (PP) berättar att

Hakan (PP): Vi [har] strukturerat upp allt, ja men du får bara två sockerbitar, fyra gånger om dagen. Vissa dricker ju tjugo gånger, och det blir lite för mycket och dom vill ha fem sockerbitar i varje, ja eller tio sockerbitar vissa, och då får man ju bromsa det lite och då kan det va konflikter kring en sån sak, eller det kan va omkring läggtider.

För Hakan och Ebba framstår dessa konflikter mer bottna i en rimlig avgränsning av vad man bör äta som de intagna inte vill hålla sig till, än som i de intagnas berättelser om onödiga regler. Det kan också handa om att det (olämpligt) stora ätandet leder till konflikter om att det den intagna vill ha har tagit slut. Britta (PP) berättar att:

Britta (PP): Det kan ju va »varför finns det inga bananer?« »Ja men för att du åt fyra stycken innan lunch därför finns det inga bananer«, liksom. »Vi har inget bananträd här«. Och då kan det ju va en konflikt att det är dåligt att det inte finns några bananer.

I Brittias berättelse förstärks bilden av att det är det överdrivna ätandet som är problemet genom den lite ironiska kommentaren om att de inte har något bananträd vid avdelningen.

Slutligen berättar en del i personalen om hur regler kring mat kan skapa konflikter genom att de tillämpas olika. De intagnas vardag vid totala institutioner är ofta hårt strukturerad med en mängd regler som ska följas (Goffman 1961). Det gäller även dessa institutioner och särskilt på ungdomssidan (Laanemets & Kristiansen 2008). Att olika regeltillämpning är en konflikthärd vid denna typ av institutioner framgår både av tidigare forskning (se t. ex. Wästerfors 2009a) och i intervjuerna i denna studie, och en del av dessa regler handlar om mat. Ett exempel är August (PP) som beskriver att när det blir konflikter kring de timvikarier de har handlar det ofta om just osäkerhet kring regler. Han berättar att »på måndagar så har vi denna sortens fika säger vi. Då har vi, då får man ju ta mackor eller bara fil till tre fikat. Och så kommer det nån, nån timanställd och så sätter dom fram det annorlunda«. Sedan kommer fast personal och gör som man ska enligt reglerna och då uppstår konflikter. De intagna är snabba att »testa« gränserna när någon är ny »men du kan inte jag få den O'boy:en där?«, och så vet inte timvikarien att det får man bara på helgerna, men »ungar är ungar« avslutar August sitt resonemang. I berättelsen ser vi två mönster återkomma, detaljerade regler kring när man får äta vad, och att det inte handlar om några större konflikter enligt August. Signe (KP) bidrar med ytterligare ett exempel på de detaljerade reglerna kring mat som förekommer på avdelningarna, och hur detta skapar konflikter vid olika tillämpning. Hon exemplifierar med apelsinjuice som man »bara ska få på morgonen«. Sedan ger någon i personalen ändå en intagen juice på kvällen. Konflikten uppstår när sedan en annan i personalen håller på regeln om apelsinjuice bara på morgonen. Signe berättar också att de har ganska mycket regler för vad och när man får äta olika saker, men hon anser att de ändå är enkla att följa eftersom allt står på en lista i köket.

Mat som bestraffning

Ett tema som dyker upp i de intagnas berättelser, men enbart på ungdoms-sidan, är att mat kan användas som en form av bestraffning. Wilma (FI) berättar hur de på en utflykt som tagit hela dagen »inte ätit på typ hela dan«. Hon berättar att »vi skulle ha gått och ätit men dom blev så arga, personalen dom ba »nej ni får typ äta en cheeseburgare«. Vi ba »tror ni vi blir mätta på det?«. Wilma berättar egentligen om en konflikt som en av de intagna flickorna hade när de kom tillbaka eftersom hon (och de andra) var arga för att de inte fått äta. Situationen slutar med isolering för den flickan. Om den arga och hungriga flickan i isoleringen fick mat där framgår inte, men mat brukar i alla fall inte serveras i isoleringen.

Några av de intagna berättar också om hur de inte får mat när de kommer lite försent till exempelvis lunchen, och hur det leder till konflikter. Omid (PI) berättar hur en sådan situation ledde till isolering av honom. Han berättar att han var lite irriterad och ledsen redan innan och när han sedan inte fick mat protesterade han. Edvin (PI) berättar om det omvända mot att inte få mat. Vid hans avdelning är att äta kopplat till det teckenekonomisystem de har vid institutionen. Äter man inte får man inte röka. Edvin röker inte längre, men han tar ADHD-medicin som han kan tappa aptiten av ibland. Skulle han fortfarande vara rökare skulle han antingen inte få röka eller behöva tvinga i sig mat. Det pedagogiska syftet med teckenekonomin är att olika typer av skötsamhet ska leda till *belöningar*. De intagna uppfattar det dock ofta som bestraffningar och Edvin är en av de som menar att det känns som bestraffningar och inte belöningar, även om han vet att det ska föreställa belöningar.

Avslutande diskussion

Det är tydligt att det förekommer fler berättelser om konflikter kring mat (och generellt) inom ungdomsvården, både bland personalen och de intagna. Detta är intressant mot bakgrund av Ugelvik (2011, sidan 54) menar att fångarna positioneras som »emasculated and child-like» genom den officiella fängelse-maten. Det hade kunnat tala för att fler konflikter kring mat skulle förekomma inom vuxenvården, eftersom vuxna är mer vana vid att få bestämma över sig själva och sin egen mat. Möjligen hör detta samman med frågor om konflikt-fylld tonårstid (mer generellt) och att missbrukarna beskrivs som att de är mer »slitna» och i större utsträckning vill få vila upp sig. Men framför allt har det med de olika uppdragen att göra. Den tydligare behandlingsinriktningen vid LVU gör att dessa institutioner är mer inriktade på förändring och att i detalj försöka styra de unga till önskat beteende. Flera forskare har tidigare lyft just den ingripande praktik behandling och rehabiliterande insatser ofta innebär (se t.ex. Barker 2013; Schlosser 2015; Ugelvik & Scharff Smith 2017). Vid en

jämförelse mellan berättelserna från ungdomsvården och vuxenvården blir det tydligt att detta ger en annan typ av dynamik mellan personal och intagna. Personalens makt blir mer påtaglig då den används på mer ingripande sätt i ungdomsvården, vilket det större inslaget av att reglera vad, var och när man får äta vittnar om, liksom de konflikter som uppstår kring detta.

För de intagna (framför allt de unga) framstår de detaljregler som personalen ställer upp kring mat och ätande ofta som både obegripliga och onödiga. Varför får man inte ha kakao i mjölk och flingor, eller dricka juice på rummet, eller för den delen på kvällen? Deras irritation späs på av att de upplever att personalen sällan ger rimliga förklaringar till dessa regler. Den intagne påminns både om den brist på kontroll och den maktlöshet den befinner sig i, liksom skillnaden mot hur det är utanför institutionen. Detaljregleringen skapar alltså både motstånd och upplevelse av maktlöshet. De få regler som förekommer centralt kan vid första anblicken te sig så övergripande att de knappast kan tolkas som att de orsakar konflikter, men kanske är det regeln att »skillnaden mellan vardagsmat, helgmat och festmåltider är tydlig« som ligger bakom de märkligt detaljerade regler som beskrivs om mjukt bröd vid vissa tider, toast vid andra och O'boy bara på helgen? Relaterat till uppdraget är också åldersaspekten. Det finns ett mer påtagligt inslag av »uppfostran« av de placerade unga, något som också visar sig i personalens understrykande av att de behöver struktur och tydliga regler.

Smoyer (2019) menar att när man fjärrmar frihetsberövade från deras vanliga sätt att äta minskar fängelsets legitimitet och skapar regelbrott, vilket resultatet från denna studie också visar. I fängelser finns ett uppdrag att minimera den påverkan de intagna utsätts för i relation till tillvaron utanför, vilket kallas för normalisering. Engbo (2017) talar om defensiv och proaktiv normalisering, där defensiv innebär att fångar inte ska utsättas för andra begränsningar än de som kommer av själva frihetsberövandet eller är nödvändiga för exempelvis säkerheten, medan den proaktiva innebär en skyldighet för fångvården att agera på så sätt att det leder till att situationer och förhållanden främjar »normalitet« i relation till livet utanför fängelset. Någon motsvarighet i lagsiftningen finns inte vid särskilda ungdomshem. Men begreppet normalitet och att försöka uppnå detta i möjligaste mån är en del av diskussionen om den vård som bedrivs vid dessa institutioner. Däremot framgår att exempelvis avskiljningar och andra särskilda befogenheter vid ungdomshemmen endast får användas i rimlig proportion till syftet samt att om mindre ingripande åtgärder är tillräckliga ska de användas istället (Lag 1990:52 med särskilda bestämmelser om vård av unga § 20a). Även om det är konflikten som kommer till följd av exempelvis att man inte får ha ett glas juice på rummet som leder till de isoleringar som det berättas om kan det starkt ifrågasättas om inte mindre ingripande åtgärder hade varit möjliga i ett tidigare skede av konflikten. Det är också tydligt att bara förekomsten av regler kring vad, var och när man får äta olika saker på den grad av detaljnivå som förekommer i

berättelserna snarare får betraktas som det motsatta mot att arbeta efter att uppnå så stor normalitet som möjligt. Det är också anmärkningsvärt att det berättas om att mat, och möjligheten att få mat, används som bestraffning av de unga för exempelvis försenad ankomst. Ibland med konflikter till följd som leder ända till isolering av den unge. Den uppfostrande tanken tycks alltså i vissa fall ta sig långt större uttryck än vad som får anses befogat i en miljö där de intagnas möjligheter är så begränsade som de redan är.

Kontaktuplysningar

Tove Pettersson: tove.pettersson@criminology.su.se

Referenser

- Barker, V. (2013). Nordic Exceptionalism revisited: Explaining the paradox of a Janus-faced penal regime. *Theoretical Criminology*, 17(1), pp. 5-25.
<https://doi.org/10.1177/1362480612468935>
- Bosworth, M. & Carrabine, E. (2001). Reassessing resistance: Race, gender and sexuality in prison. *Punishment & Society*, 3(4), pp. 501-515.
<https://doi.org/10.1177/14624740122228393>
- Czarniawska, B. (1998). *A narrative approach to organization studies*. Thousand Oaks: Sage Publications.
<https://doi.org/10.4135/9781412983235>
- Earle, R. & Phillips, C. (2012). Digesting men? Ethnicity, gender and food: Perspectives from a 'prison ethnography.' *Theoretical Criminology*, 16(2), pp. 141-156.
<https://doi.org/10.1177/1362480612441121>
- Engbo, H. J. (2017). Normalisation in Nordic prisons-from a prison governor's perspective. In: Scharff Smith, P. & Ugelvik, T. (eds.) *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice*. Palgrave Macmillan, pp. 327-352.
https://doi.org/10.1057/978-1-137-58529-5_14
- Foucault, M. (1991). *Discipline and punish: The birth of the prison*. London: Penguin Books.
- Godderis, R. (2006). Dining in: The symbolic power of food in prison. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 45(3), pp. 255-267.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2311.2006.00420.x>
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Doubleday.
- Hill, T. (2005). *Allians under tvång: behandlingssamarbete mellan elever och personal på särskilda ungdomshem*. Linköping: Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet.
- Holstein, J. A. & Gubrium, J. F. (1995). *The active interview*. Thousand Oaks: Sage.
<https://doi.org/10.4135/9781412986120>
- Laanemets, L. & Kristiansen, A. (2008). *Kön och behandling inom tvångsvård. En studie av hur vården organiseras med avseende på genus*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Minke, L. K. & Smoyer, A. B. (2017). Prison food in Denmark: Normal responsibility or ethno-centric imaginations? In: Scharff Smith, P. & Ugelvik, T. (eds.) *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice*. London: Palgrave Macmillan, pp. 353-376.
https://doi.org/10.1057/978-1-137-58529-5_15
- Pettersson, T. (2017). *Young offenders and open custody*. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315651446>
- Sandberg, S. (2010). What can »lies« tell us about life? Notes towards a framework of narrative criminology. *Journal of Criminal Justice Education*, 21(4), pp. 447-465.
<https://doi.org/10.1080/10511253.2010.516564>

- Schlosser, A. J. (2015). *Inmates' Narratives and Discursive Discipline in Prison. Rewriting personal histories through cognitive-behavioral programs*. Abingdon Oxon: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315747637>
- Smith, C. (2002). Punishment and pleasure: women, food and the imprisoned body. *The Sociological Review*, 50(2), pp. 197-214.
<https://doi.org/10.1111/1467-954X.00363>
- Smoyer, A. B. (2014). Good and healthy: Foodways and construction of identity in a women's prison. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 53(5), pp. 525-541.
<https://doi.org/10.1111/hojo.12097>
- Smoyer, A. B. (2019). Food in correctional facilities: A scoping review. *Appetite*, 141.
<https://doi.org/10.1016/j.appet.2019.06.004>
- Sparks, R., Bottoms, A. E. & Hay, W. (1996). *Prisons and the Problem of Order*. Oxford: Clarendon Press Oxford.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198258186.001.0001>
- Ugelvik, T. (2011). The hidden food: Mealtime resistance and identity work in a Norwegian prison. *Punishment & Society*, 13(1), pp. 47-63.
<https://doi.org/10.1177/1462474510385630>
- Ugelvik, T. & Scharff Smith, P. (2017). Punishment and welfare in Scandinavia. In: Ugelvik, T. & Scharff Smith, P. (eds.) *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice*. London: Palgrave Macmillan, pp. 511-529.
https://doi.org/10.1057/978-1-137-58529-5_21
- Valentine, G. & Longstaff, B. (1998). Doing porridge: Food and social relations in a male prison. *Journal of Material Culture*, 3(2), pp. 131-152.
<https://doi.org/10.1177/135918359800300201>
- Vanhouche, A.-S. (2015). Acceptance or refusal of convenience food in present-day prison. *Appetite*, 94, pp. 47-53.
<https://doi.org/10.1016/j.appet.2015.04.047>
- Vanhouche, A.-S. (2019). Food trust in low trust environments. Negotiating food trust in belgian prisons. *Appetite*, 142.
<https://doi.org/10.1016/j.appet.2019.104385>
- Wästerfors, D. (2009a). *Konflikthantering i ungdomsvård ur ett sociologiskt perspektiv*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse. No. 3.
- Wästerfors, D. (2009b). Trouble-makers and interactionism: Reconsidering quarrels in institutions for juvenile delinquents. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 10(1), pp. 18-36.
<https://doi.org/10.1080/14043850902814522>
- Wästerfors, D. (2019). *Vanskligt och kort. Om våldshändelser bland unga på institution*. Lund: Studentlitteratur.